

УДК 349.2:34.037(045)

**СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ
ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ****SOCIAL VALUE AND CONTROL OVER COMPLIANCE
WITH LABOR LEGISLATION****Терела. Г. В.,***кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки**«Полтавський університет економіки і торгівлі»**ORCID 0000-0001-5102-7068*

Стаття присвячена дослідженню нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства як багатоаспектного, соціально-ціннісного правового явища. З позицій аксіологічного підходу до праворозуміння визначено, що нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю як комплексний правовий інститут є уособленням цінностей, притаманних праву загалом, та трудовому праву, насамперед. Підкреслено, що нагляд і контроль є юридичним інструментом погодження інтересів працівників, роботодавців та держави, а також забезпечення реалізації цінностей, які охороняються трудовим правом, з-поміж яких життя, здоров'я, безпека, справедливість, гідна праця. Відповідно до надбань інструментальної теорії права визначено зміст власної, інструментальної та соціальної цінностей інституту нагляду і контролю. Власна цінність проявляється у тому, що нагляд і контроль виступають об'єктивно необхідними явищами правової дійсності, в основі яких, – принцип соціальної справедливості. Інструментальна цінність полягає у наявності в арсеналі інституту нагляду і контролю набору правових засобів, з-поміж яких, правові процедури, процесуальні форми, в яких втілюються заходи нагляду і контролю, та які, в свою чергу, слугують своєрідною сполучною ланкою між нормативним та індивідуальним рівнем правового регулювання. Інститут нагляду і контролю та його організаційне інституціонування у вигляді інспекцій праці є виразником історико-культурної цінності права. Соціальний контроль у сфері праці, включаючи державний нагляд та контроль та громадський контроль, виступає, з одного боку, в якості засобу державної соціальної політики, складової соціальної функції держави, а з іншого, – є показником «зворотного зв'язку» у системі контролю, дієвості інститутів громадянського суспільства, соціального партнерства. Відповідно соціальна цінність контролю полягає у його спрямуванні на забезпечення стабільності, гідної праці, соціальної безпеки, законності та правопорядку, а відтак, – забезпечення балансу публічних і приватних інтересів. Реалізація такої соціальної цінності і є основним призначенням, стратегічною ціллю нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Ключові слова: соціальний контроль, нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, цінність права, соціальне призначення, соціальна стабільність, гідна праця, соціальна безпека, законність, правопорядок.

The study deals with supervision and control over the observance of labor legislation as a multifaceted, social and valuable legal phenomenon. From the standpoint of the axiological approach to the understanding of law, it is determined that the supervision and control over compliance with labor legislation as a complex legal institution is the embodiment of the values inherent in law generally and labor law in the first place. It is emphasized that supervision and control is a legal tool for reconciling the interests of employees, employers and the state, as well as ensuring the implementation of values protected by labor law, including life, health, safety, justice, decent work. There were determined the achievements of the instrumental theory of law, the content of own, instrumental, historical, cultural and social values of the institution of supervision and control. The intrinsic value is manifested in the fact that supervision and control are objectively necessary phenomena of legal reality, which are based on the principle of social justice. The instrumental value lies in the presence in the arsenal of the institution of supervision and control of a set of legal remedies, including legal procedures, procedural forms, which implement measures of supervision and control to be a link between regulatory and individual level of legal regulation. The Institute of Supervision and Control and its organizational institution in the form of labor inspections is a mouthpiece of historical and cultural value of law. Social control in the field of labor, including state supervision and control and public control, acts, on the one hand, as a means of state social policy, a component of the social function of the state, and on the other – is an indicator of “feedback” in the control system, effectiveness of civil society institutions, social partnership. Accordingly, the social value of control lies in its focus on ensuring stability, decent work, social security, law and order, and thus – ensuring a balance of public and private interests. The realization of such a social value is the main purpose, strategic goal of supervision and control over compliance with labor legislation.

Keywords: social control, supervision and control over observance of labor legislation, value of law, social purpose, social stability, decent work, social security, legality, law and order.

Постановка проблеми. Ще у 40-70-ті роки ХХ століття радянськими вченими були закладені основи розуміння правової природи нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю з позитивістської точки зору, зі значним ідеологічним забарвленням, під впливом практичної реалізації делегованих державою повноважень профспілками, та, як наслідок, малоуспішними спробами пояснити і розмежувати поняття нагляду і контролю у сфері застосування трудового законодавства. У результаті, за слушним визнанням науковця Л. Г. Коняхіна, це не призвело до усталеної точки зору щодо цих понять [1, с. 17].

Плюралізм у наукових підходах до з’ясування правової природи соціального контро-

лю загалом та у сфері найманої праці, зокрема, хоча й розширив спектр характеристик його ознак, об’єктивно залишає ряд питань дискусійними з огляду на те, що контроль як соціально-правове явище є багатограним поняттям, і визначення його сутності, ролі, завдань та функцій залежить від того, який підхід лежить в основі такого розуміння.

Мета статті. Враховуючи багатогранність поняття нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, ставимо за мету з’ясувати сутність названого соціально-правового явища через визначення його цінності та призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань ціннісних вимірів соціального контролю зверталися такі вчені, як А. М.

Лушніков, М. В. Лушнікова, В. М. Гаращук С. А. Косінов, В. В. Налуцишин, О. Є. Костюченко, А. І. Рябко та інші.

Виклад основного матеріалу. Оскільки нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю є трудоправовим інститутом за метою правового регулювання (за характером, як відомо, відносини нагляду і контролю є зовнішніми по відношенню до суто трудових, за винятком соціально-партнерського та громадського (профспілкового) контролю), вихідною засадою для визначення його сутності є звернення до з'ясування змісту соціального призначення трудового права загалом. Як зазначає О. Є. Костюченко, останнє полягає у ціннісній орієнтації трудоправових норм «...на закріплення, гарантування, реалізацію, охорону і захист пріоритету природних трудових та фундаментальних соціальних прав працівників відносно прав інших суб'єктів трудового права» та забезпечення при цьому балансу інтересів працівників, роботодавців та держави [2, с. 5, 14]. Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови термін «призначення» означає «роль, завдання кого-, чого-небудь у житті, існуванні» [3, с. 620]. При цьому важливо підкреслити, що «...соціальний характер трудових відносин акцентує їх на забезпечувальному, стабільному, захисному характері, а не у розумінні «соціум» – «соціальних» суспільних відносин, бо будь-які відносини з цих позицій є соціальними, тобто суспільними» [4, с. 9].

Перші кроки пояснити природу трудових відносин загалом та відносин з нагляду і контролю, зокрема, крізь призму соціального призначення трудового права були започатковані в середині 80-х років ХХ століття під впливом змін у політиці радянської держави, які ввійшли в історію під назвою «перебудова», та призвели до зміни світоглядних засад юридичної науки, в основі

яких – загальноцивілізаційні гуманітарні погляди, конструктивні ліберальні ідеї. Перехідний етап розвитку суспільства позначився поверненням до природно-правового способу мислення із характерними для нього загостренням протиріч «...між ідеалом і дійсністю, новими прогресивними прагненнями і старим позитивним правом» [5, с. 31], оскільки за основу міркувань приймалися не стільки існуючий порядок речей, не «буква», а «дух» закону. Названі тенденції привернули увагу вчених і до з'ясування сутності соціального призначення права, під яким розуміли його спроможність бути «стійким, надійним регулятивно-охоронним механізмом» [6, с. 152]. Стосовно наукових пошуків вчених-трудоваків йдеться, насамперед, про добре відому у наукових колах працю С. А. Іванова та Р. З. Лівшиця «Личность в советском трудовом праве», у якій С. А. Іванов обґрунтовував сутність соціального підходу у врегулюванні трудових відносин з «позицій людини і для людини», з точки зору потреб особистості працівника. Р. З. Лівшиць акцентував увагу на необхідності врахування інтересів не лише працівників, але й роботодавців з урахуванням інтересів держави та з урахуванням пріоритету інтересів працівника як економічно слабшої сторони трудового правовідношення. Саме баланс інтересів між працівниками і роботодавцями, та впливаючий із цього баланс захисної (соціальної) та виробничої функцій, їх «єдність і протилежність» відображали, на думку вчених, сутність трудового права, його соціальне призначення [7]. У 1981 р. контроль був вперше досліджений як соціально-правове системне явище колективом науковців під керівництвом В. С. Основіна [8].

Зі здобуттям Україною незалежності та відмовою від «матеріалістичного монізму» з'явилися можливості для переходу на пози-

ції «світоглядно-методологічного плюралізму» [9, с. 27] з потенційними можливостями урізноманітнити уявлення про нагляд і контроль з позицій філософського, соціологічного, інтегративного та інших аспектів його розуміння. Однією з визначальних тенденцій сучасного праворозуміння став аналіз права «...у контексті соціального регулювання як явища цивілізації і культури, як інституційне нормативне утворення, що має високу загальнолюдську цінність» [6]. Водночас перехідний стан правової системи із наявними одночасно інертними тенденціями минулого і ознаками внутрішньо і зовні суперечливої новизни супроводжувався, за влучним зауваженням А. І. Рябка, застарілими уявленнями про соціально-правовий контроль, а саме: ілюзіями «...всесильності контролю, уявленнями про нього як панацеї від будь-яких негативних соціальних відхилень»; надмірними сподіваннями на масовий непрофесійний контроль, або ж, навпаки, на появу «...суперконтрольного органу, який зможе «карати й милувати»»; непоодинокими випадками ігнорування та порушення прав підконтрольних суб'єктів [10].

Система соціального контролю загалом, та у сфері праці, в якій так чи інакше задіяна лівова частина населення, зокрема, – залежить від стану розвитку громадянського суспільства та державних інституцій, від рівня демократії, стану дотримання прав та свобод, правової культури та правової свідомості. Відтак, дослідження сучасних науковців стали спрямовуватися на обґрунтування теоретичної конструкції такої системи контролю, в основі якої, – дотримання принципу верховенства права, та яка покликана слугувати одним із вагомих стабілізаторів держави і суспільства, свободи підприємництва та соціального захисту населення. Окрім того, в умовах спроб реформувати трудове законодавство з урахуванням міжнародних та

європейських стандартів, визнання загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права як підґрунтя правового регулювання праці, – такого роду дослідження стали особливо актуальними з точки зору якісної імплементації інституту контролю в механізм трансформаційної держави, розбудови її як соціальної, демократичної та правової.

Як відомо, трудове право сформувалося на межі приватного і публічного права та набуло у зв'язку з цим характеру приватно-публічної галузі. Інститут нагляду і контролю у сфері праці теж включає не лише владні форми державного контролю, а й контроль у приватно-правовій сфері (договірний (соціально-партнерський) та громадський, у тому числі, профспілковий контроль), маючи публічно-приватний характер. Відтак важливого значення набуває забезпечення балансу між інтересами працівників, роботодавців та держави і за допомогою такого інструменту, як контроль.

Оскільки контроль є складовою соціального управління, він також є об'єктом вивчення фахівців з публічного управління та вчених-адміністративістів. У сучасній науці публічного управління важливого значення набуває констатація вченими зміни парадигми «...від розгляду процесу управління як «контролю над...» до його розуміння як «взаємодії з...» та «скерування на...»»; обґрунтування принципу «зворотних зв'язків» у системі соціального контролю; бачення сутності контролю як соціального явища у «...перевірці відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим у суспільстві приписам, у межах яких вони мають діяти» [11, с. 48, 160]; акцентування на трактуванні контролю як функції управління та способу забезпечення законності і правопорядку. У науці публічного управління акцентується на закономірності суспільного саморегулювання у країнах з демократичним

режимом на відміну від недемократичних систем, де «порядок наводиться державою» [11, с. 48]. Як відзначають О. Амосов та Н. Гавкалова, концепт публічного управління на сучасному етапі розвитку все більше починає базуватися на «...«само»: самодіагностиці проблеми, самовизначенні проблеми, самоформулюванні, самопропозиції вирішення проблеми, самовизначенні кращого варіанту політики, самовизначенні кошторису, самоприйнятті плану дій, самоконтролі й самооцінці» [12, с. 10], що адаптовано до управління у сфері праці виливається у розширенні на диспозитивних засадах за принципом «дозволено все, що не заборонено» правомочностей трудових колективів, профспілок, соціальних партнерів здійснювати контроль за дотриманням законодавства безпосередньо на виробничому рівні. Однією із новацій є запровадження ризик-орієнтованого підходу до здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері зайнятості населення, забезпечення безпеки та гігієни праці, спрямованого на усунення надлишкової зарегульованості відносин між державою та бізнесом. Досліджуючи архетип контрольної функції управлінської діяльності, В. Вольська підтримує позицію зарубіжних вчених М. Хардта та А. Негрі про еволюціонування цивілізації «...від стану дисциплінарного суспільства до стану суспільства контролю (тобто від інституційних вертикалей до горизонтальних площин контролю: гнучкі та рухомі мережі) із суб'єктивним самодисциплінуванням» [13, с. 20].

Під соціальним управлінням, складовою якого є соціальний контроль, розуміють «...вплив на спільність людей з метою упорядкування суспільства, його вдосконалення і розвитку для досягнення поставлених перед людьми завдань» [14, с. 66], що корелює з цілеспрямованим та постійним впливом суб'єкта управління на його об'єкт. Тим самим, за

слухним зауваженням С. А. Косінова, соціальний контроль виступає механізмом підтримки соціальної рівноваги, забезпечуючи життєдіяльність суспільства та ефективність соціального управління. Відповідно його основне призначення полягає у підтриманні порядку та стабільності у суспільстві. Варто підкреслити, що відповідно до Філософського енциклопедичного словника ціль визначається як «ідеальний образ майбутнього», бажаний результат людської діяльності, а в кібернетичному сенсі трактується як «...прагнення самокерованої системи до збереження, підвищення рівня своєї організації» [15, с. 706].

Методологічним підходом, що дозволяє розглянути нагляд і контроль як соціально-ціннісне правове явище є аксіологічний підхід. Під аксіологією розуміють «вчення про цінності; філософську теорію цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей» [15, с. 14]. Один із перших засновників аксіології як самостійної філософської категорії Рудольф Герман Лотце трактував поняття цінності як аналог поняття «значимість» [15, с. 14], іншими словами, відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, – «суті чого-небудь, змісту» [16, с. 648]. Таким чином, з'ясовуючи цінність ми визначаємо, що є сутністю контролю, тобто його основною, найбільш значимою характеристикою, у чому полягає його значущість (значення), потенційні можливості. І оскільки контроль є поняттям багатоаспектним, то і його сутнісні характеристики (цінності) мають бути множинними з тим, щоб відповідати граням його розуміння.

На думку П. М. Рабіновича, поняття «соціальна цінність» характеризує ті явища об'єктивної дійсності (як матеріальні, так і ідеальні), або їх властивості, які здатні задовольнити відповідні потреби суб'єкта,

необхідні та корисні для його існування та розвитку [17, с. 9]. А. М. Перепелюк вважає, що найбільш чітким є розуміння цінності як позитивної значимості об'єкта для задоволення потреб суб'єкта» [18, с. 34]. За словами С. С. Алексєєва, цінність права та його окремих інститутів проявляється у спроможності впливати на суспільні відносини, виступаючи у якості їх стабілізатора [6, с. 165]. Особливо яскраво це проявляється в інституті нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю з таких міркувань: по-перше, у сфері праці задіяна лівова частина населення, тобто широкою є сфера дії його норм. По-друге, виступаючи способом захисту прав та інтересів економічно слабшої сторони трудового правовідношення – працівника (при одночасній юридичній рівності з іншою стороною – роботодавцем) нагляд і контроль слугує забезпеченню балансу інтересів працівників, роботодавців та держави у сфері праці. По-третє, виступає єднальним компонентом між нормативними та правозастосовними актами.

Нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю як комплексний правовий інститут є уособленням цінностей, притаманних праву загалом, та трудовому праву, насамперед. Якщо трудове право, яке є правом охорони праці, закріплює та охороняє такі цінності суспільного буття, як життя, здоров'я, безпека, справедливість, гідна праця, то нагляд і контроль є безпосереднім юридичним інструментом забезпечення реалізації цих цінностей та погодження інтересів. Тому інструментальна цінність нагляду і контролю полягає у його трактуванні як способу забезпечення реалізації права, охорони та захисту трудових прав, свобод та законних інтересів. Формальним втіленням такої сутності є правова форма діяльності уповноважених органів, яка, у свою чергу, є втіленням динамічної складової у механізмі правового

регулювання, виступає в якості елемента, що слугує пусковим механізмом застосування заходів юридичної відповідальності.

Досліджуючи ціннісні аспекти нагляду і контролю, потрібно з'ясувати, які саме ознаки це засвідчують та відповідно характеризують його призначення, спрямоване на задоволення потреб та інтересів. В історичній ретроспективі, за зауваженням П. М. Рабіновича, для визначення соціальної сутності правового явища, потрібно дослідити, чиїм потребам та інтересам воно відповідає. Тому так званий потребовий та ціннісний (аксіологічний) підходи є тісно пов'язаними. З цієї точки зору, слід акцентувати увагу на соціальній значимості нагляду і контролю, що детерміновано особливою важливістю відносин, які покликані забезпечити дотримання прав, свобод та законних інтересів як працівників, так і роботодавців, а, отже, розвиток соціального контролю у сфері праці повинен відбуватися в напрямку максимального забезпечення соціально ціннісних результатів – насамперед соціальної безпеки, під якою розуміють «...такий стан соціальної сфери, за якого забезпечується оптимальне задоволення потреб, гідна якість життя, створення умов для розвитку особистості» [19, с. 81]. При цьому «ціннісні пріоритети прав людини все більше переміщуються зі сфери економічної і фізичної безпеки працівника у сферу «гідної праці» [20, с. 198], що визначається у Програмі гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки як ключовий компонент політики розвитку, та як ціль національної політики урядів та соціальних партнерів [21].

Як зауважував Ю. М. Тодика, «...є всі підстави говорити про цінність не тільки всієї системи права, а й окремих галузей та інститутів права, які виконують певні функції і завдання в регулюванні суспільних відносин...» [22, с. 66]. Відтак, відповідно до надбань інструментальної теорії права ви-

дається можливим виділити безпосередню (власну), інструментальну, історико-культурну та соціальну цінність інституту нагляду і контролю. Власна цінність (сутність, значущість) таких соціально-правових явищ як нагляд і контроль проявляється у тому, що вони виступають об'єктивно необхідними явищами правової дійсності, в основі яких, – принцип соціальної справедливості. Справедливість власне тому й справедлива, що втілює і віддзеркалює загальну правильність, яка в системно-раціоналізованому вимірі означає «всезагальну правомірність, тобто сутність і начало права» [23, с. 72]. Поняття соціальна справедливість з'явилося у науковому обігу на початку ХІХ ст. і стало загальноживаним завдяки працям Дж. С. Мілля [24, с. 621]. До виникнення профспілкового руху соціальна справедливість розумілася здебільшого як ретрибутивна і передбачала, що держава повинна втручатися у вирішення соціальних питань лише у разі виникнення конфліктів між робітниками і підприємцями. Коли ж після Жовтневого перевороту в Росії виникла небезпека інтернаціоналізації рухів протесту та революції, уряди західних демократій вжили невідкладних заходів щодо підтримання стратегії загальної політики консенсуалізму. Уряд ставав посередником між профспілками та підприємцями, що у подальшому вилилося у становлення та розвиток інституту соціального партнерства, який на сьогодні є одним із принципів трудового права, а одним із видів контролю у сфері праці є соціально-партнерський контроль, який здійснюють сторони колективних договорів та угод.

Інструментальна цінність інституту нагляду і контролю полягає у тому, що в його арсеналі – набір правових засобів, з поміж яких, правові норми, правові процедури, процесуальні форми, у яких втілюються заходи наг-

ляду і контролю, які, в свою чергу, слугують своєрідною сполучною ланкою між нормативним та індивідуальним рівнем правового регулювання, між нормативно-правовими актами та правозастосовними актами.

Соціальний контроль у сфері праці, включаючи державний нагляд та контроль та громадський контроль, виступає, з одного боку, в якості засобу державної соціальної політики, складової соціальної функції держави, а з іншого, – є показником «зворотного зв'язку» у системі контролю, дієвості інститутів громадянського суспільства, соціального партнерства. Відповідно соціальна цінність контролю полягає у його спрямуванні на забезпечення стабільності, гідної праці, соціальної безпеки, законності та правопорядку, а відтак, – забезпечення балансу публічних і приватних інтересів.

Виокремлення соціальної цінності передбачає його спрямування на задоволення інтересів працівників, роботодавців, суспільства та держави, необхідність належної організації та впорядкування суспільних відносин у сфері праці.

Інститут нагляду і контролю є, безперечно, і виразником історико-культурної цінності права, що найбільш яскраво виявляється в майже двохсотлітній світовій історії діяльності інспекцій праці, починаючи із призначення перших інспекторів у Великобританії в 1833 році. Інспекції праці перетворились з того часу на «найважливіший інструмент державної присутності та втручання» [25] з метою забезпечення дотримання трудових прав та набули характеру різних організаційно-правових моделей в залежності від національних традицій. Яскравим прикладом пильної уваги державних діячів до необхідності врегулювання робітничого питання та забезпечення соціального миру як складової миру загального є і той факт, що в період Української революції 1917-1921 ро-

ків попри військову інтервенцію, політичну нестабільність, економічну кризу велася постійна робота над розробкою законопроектів про інспекції та ради (палати) праці, навіть у роки перебування уряду УНР в екзилі. І хоча інспекції праці на той час так і не запрацювали, однак модель наглядових органів, розроблена відповідно до провідних європейських устоїв, засвідчує цінність організаційно-правового інструменту соціального компромісу й мирного врегулювання відносин між промисловцями та робітниками, що проектувався на засадах паритету, виборності, колегіальності та спеціалізації.

Висновки. Отже, нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю є багатоаспектним, соціально-цінним правовим явищем, яке займає чільне місце у правовій системі. По-перше, в його основі – ідея соціальної справедливості та соціального партнерства, що є характерною ознакою трудового контролю. По-друге, нагляд і контроль

виступають своєрідною сполучною ланкою між нормотворчістю та правозастосуванням, що формально відображається у наявності спектру правових засобів, з-поміж яких, правові норми, правові процедури, процесуальні форми, у яких втілюються заходи нагляду і контролю. По-третє, соціальний контроль у сфері праці, включаючи державний нагляд та контроль та громадський контроль, виступає, з одного боку, в якості засобу державної соціальної політики, складової соціальної функції держави, а з іншого, – є показником «зворотного зв'язку» у системі контролю, дієвості інститутів громадянського суспільства, соціального партнерства. Відповідно соціальна цінність контролю полягає у його спрямуванні на забезпечення стабільності, гідної праці, соціальної безпеки, законності та правопорядку, а відтак, – забезпечення балансу публічних і приватних інтересів. Реалізація такої соціальної цінності і є основним призначенням, стратегічною ціллю нагляду і контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коняхин Л. Г. Надзор и контроль за соблюдением законодательства о труде. Москва, 1982. 200 с.
2. Костюченко О. Є. Соціальне призначення трудового права: проблеми теорії та практики : автореф. ... дис. докт. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 41 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1976 Т. 7 : Поїхати–Приробляти. 723 с.
4. Гетьманцева Н. Д. Правове регулювання трудових відносин в сучасних умовах господарювання : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Чернівці, 2015. 481 с.
5. Філософія права : підручник / О. Г. Данильян та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків, 2017. 208 с.
6. Иванов С. А., Лившиц Р. З. Личность в советском трудовом праве. Москва, 1982. 232 с.
7. Социальный контроль в СССР : Учебное пособие / В. С. Основин, и др. Воронеж, 1981. 200 с.
8. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 27–32.
9. Рябко А.И. Социальный контроль и его правовые формы (вопросы теории) : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1995. 187 с. URL : <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1232334> (дата звернення 20.11.2020).

10. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник / О. В. Скидан та ін. ; за заг. ред. О. В. Скидана. Житомир, 2017. 705 с.
11. Амосов О., Гавкалова Н. Концептуальні засади публічного управління: архетипний підхід. *Публічне управління : теорія та практика* : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Харків. Спеціальний випуск. Березень. 2015. С. 8–13.
12. Вольська В. Архетип контрольної функції управлінської діяльності. *Публічне управління : теорія та практика* : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Харків. Спеціальний випуск. Березень, 2015. С. 19–24.
13. Косінов С. Контроль у державі як складова соціальної системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 63–71.
14. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ, 2002. 742 с.
15. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3 : 3. 744 с.
16. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Одесса, 2006. 168 с.
17. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016, 224 с.
18. Вишновецька С. В. Основні напрями розвитку сучасної науки трудового права *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р. Харків : ХНУВС, 2017. С. 80-83.
19. Погорелова О. С. Стратегія розвитку трудового права. *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 16 листопада 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 194-198.
20. Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf (дата звернення: 20.11.2020).
21. Тодика Ю. М. Соціальна цінність Конституції України на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 2 (3). С. 65–75.
22. Донченко О. П. Аксіологічний зміст категорії свободи у праві: взаємозв'язок принципів свободи, рівності й справедливості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 69–74.
23. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
24. Програма з адміністрації та інспекції праці. Що таке інспекція праці й у чому полягає її діяльність : Посібник для працівників. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/instructionalmaterial/wcms_182976.pdf (дата звернення: 20.11.2020).